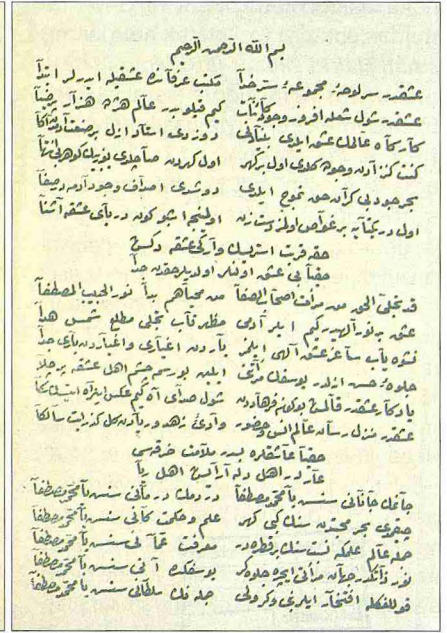
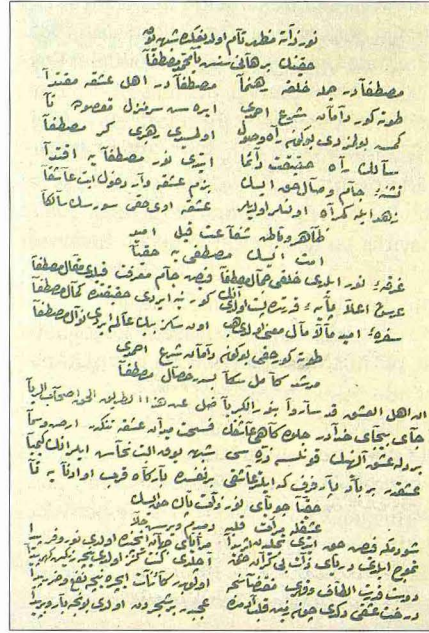

Edebî Yönü. Dinî ve tasavvufî kültürünü ortaya koyan eserlerine istisnasız denenecek derecede katmış olduğu çok sayıda manzumesinden başka mürettep bir divan sahibi oluşu, İsmâil Hakkı'nın esas şöhretini sağlayan âlim ve mutasavvıf şahsiyetine edebî bir kimlik de ilâve etmiştir. Altmış yılı aşan telif hayatı boyunca nazım ve şiir onun bütün yazı hayatını kuşatmış, dinî, tasavvufî zemindeki pek çok eserinin ayrılmaz bir unsuru olmuştur. Kendisi manzumelerinin 10.000'den fazla olduğunu haber vermektedir (*Kitâbü's-Silsile*, s. 103). Bu yönü dolayısıyla çağdaşı Safâî ve Sâlim'den başlayarak Fatîh Efendi'ye kadar şuarâ tezkirelerinde kendisine değişik ölçülerde yer verilmiştir.

İsmâil Hakkı, şiir ve şairlik konusunu tek başına bir mesele olarak ele almakla beraber bu husustaki bazı görüşlerini *Rûhu'l-beyân*'ında (IV, 314, 318, 429) Kur'an-ı Kerim'in buna dair âyetlerini tefsir ederken açıklamaktadır. Doğrudan doğruya dinî bir bakışla şiirin Allah'a itaate, zühde ve âhîret hayatına teşvik etmesi gerektiğini belirtmek için başına bir amaç haline gelmedikçe ve Allah'ı zikretmekten alıkoymadıkça şiirle ilgilenmenin faydalı olacağını söylemektedir. Bu vasıftaki şiirin cehalet ve sefâhete engel olacağını, dolayısıyla tavsiye edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mümin şairlerin şiirleri Allah'ın birliği ve övgüsüne yöneliktir, mânevî huzur sağladır. Mümin olmayan şairler ise kulaklarını şeytana verir, ondan aldıkları evham ve ilhamlara kendilerinin gerçek dışı tahayyüllerini yüklerler. Bu türden olan şiir Kur'an ahkâmınca men edilmiştir. İsmâil Hakkı, mutasavvıf şairin kaleminden şiirin bir fütuhât veya bir vâridât olarak çıktığını söyleyerek mânanın şekilden daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple divanına *Fütühât-ı Burûsevîyye* adını vermiş, manzumelerinde lafızdan ziyade mânanın ifadesine özen göstermiştir.

Nazmı nesrinden daha sade olan İsmâil Hakkı'nın dili ne halk şiirindeki kadar sade, ne de klasik şiirdeki kadar yabancı terkiplerle yüklü ve külfetlidir. Divanında yer alan şiirlerinde daha çok âyet ve hadislerden yapılan iktibaslara, ifadece değişik bir şekle soktuğu bazı atasözlerinden getirdiği irsâl-i mesellere, kısas-ı enbiyâ ve kerâmet-i evliyâyâ atıfla yapılan telmihlere rastlanmaktadır. Mütevazî mi-zacı şiirlerine mahzun ve kırgın bir ruh

İsmâil Hakkı Bursevî divanının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hâşim Paşa, nr. 77)

haliyle yansımıştır. İrşad ve tadrîs faaliyetleri esnasında gittiği bazı bölgelerde yöre halkının gösterdiği duyarsızlıktan mustarip olmuş, bu duygularını şiirlerinde çok defa zamaneden şikâyetle dile getirmiştir.

İsmâil Hakkı'nın şiirlerinde vahdet-kesret alâkası, vahdet denilen şeyin kesretin zevali olduğu, Allah'ın bütün mahlûkat üzerinde isim ve sıfatlarıyla tecellisi, en güzel ve en mükemmel yaratık olması itibariyle insanda ism-i a'zamın tecelli ettiği dile getirilir. Allah güzel olduğu için kâinatın da güzel olduğu, görünen bütün âlemin O'nun vahdet aynasındaki gölgesinden ibaret bulunduğu, kâinattaki bütün mevcudat Allah'ın varlığı ve birliğinin delili olduğuna göre ilâhî kudreti ve vahdeti hissetmeden sadece varlığı temaşa etmenin putperestlik demek olacağı gibi tasavvufun temel görüşleri etrafında döner. Aynı zamanda tasavvufî terbiye ve tarikatın bu husustaki önemli rolü, mürşid-i kâmil ve mürîd-i sâdıkın vasıfları, sûfilere ait hal ve makamların tasnifi, tevhid ve zikrullah, Allah'ın isim ve sıfatları, Hz. Muhammed ve diğer bazı peygamberlerin özellikleri, zühd ve irfan arasındaki fark konuları üzerinde durur.

İsmâil Hakkı'nın müzik ile de ilgilendiğini, bazı el yazması güfte mecmuaların-

da eserlerine rastlandığını ve özellikle Du-hânî Şerif Çelebi'nin İsmâil Hakkı'ya ait çok sayıda güfteyi bestelediğini de zikretmek gerekir.

Edebî Eserleri. 1. *Divan*. Şeyhi Osman Fazlî'nin oğlunun 1085'te (1674) doğumu için düşürdüğü tarih manzumesiyle ilk defa Hakkı mahlasını kullandığını söyleyen İsmâil Hakkı, eserinin dîbâcesinde belirttiğine göre divanı 1098'den (1687) bu yana yazdığı şiirlerden meydana gelmektedir. Elde mevcut üç yazmasından en zengini diğer eserlerinden bazılarının da yer aldığı mecmua içindedir (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3504, vr. 8^a-94^b). Toplam beyit sayısı 3153 olan bu nüshadaki şiir mevcudu 360 gazel, on bir tanesi hece vezniyle altmış altı ilâhî, elli dört rubâî, elli müfred, bir mesnevi, bir tahmis, iki terkihibend, bir terci-i bend ve değişik şekilli on dokuz manzumedan ibarettir. Divanda ayrıca on yedi Arapça ve iki Farsça şiir bulunmaktadır. Divanın diğer iki yazmasından biri Süleymaniye (Hâşim Paşa, nr. 77), diğeri Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler (Genel, nr. 745) kütüphanelerinde kayıtlı olup ilkindeki beyit sayısı 3034, ikincisinde 2283'tür. Divanın her ikisi de Beyazıt Devlet Kütüphanesi nüshasına dayanan iki baskısı yapılmıştır (Bulak 1257; İstanbul 1288). Bu üç yazma nüshası üze-

rinden tenkitli metni Murat Yurtsever tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış (*İsmâil Hakkî Divânı [İnceleme-Metin]*, Bursa 1990) ve inceleme kısmı yeniden düzenlenmek suretiyle basılmıştır (bk. bibl.). 2. *Mi'râciyye*. 1121'de (1709) Bursa'da yazılan 477 beyitlik manzume sanatlı ifadesi, muhteva zenginliği ve dile getirdiği yüksek duygularla edebiyatımızın diğer mi'râciyyeleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Çeşitli nüshaları içinde Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki (Genel, nr. 124) müellif hattı ile olan tezhipli yazma yanında yine kendi yazısıyla olan bir diğer nüsha (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1790, vr. 66^b-82^b) özellikle kaydedilmeye değer. Eserin 1267'de (1851) İstanbul'da yapılmış bir baskısı vardır. Mesnevi şeklinde yazılan eserin diğer mi'râciyyelerle birlikte işlediği motifler bakımından karşılaştırmalı olarak tahlil ve değerlendirmesi Metin Akar tarafından yapılmıştır (*Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler*, s. 171-172; ayrıca bk. İndeks). 3. *Manzûmât*. İsmâil Hakkî'nin 1117 (1705) yılında kaleme aldığı 150'yi aşkın manzumesini kendi el yazısı ile kaydettiği bu mecmua Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 222^b-252^b). Çeşitli eserlerinde dağınık olarak yer alan şiirleri ise Mahmud Nâsîh tarafından bir araya getirilmiştir (*Sübhatü's-sâlikin*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1700).

Şerhleri. 1. *Ferâhu'r-rûh*. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Muhammediyye adlı eserine yaptığı geniş hacimli şerhtir. 1105'te (1694) kaleme alınan şerh İsmâil Hakkî'nin en çok aranan, yazma nüshaları ve baskıları en fazla olan eseridir. Müellif hattı ile nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan şerhin (Genel, nr. 59-61) toplam altı baskısı yapılmıştır (Bulak 1252, 1255, 1256, 1258; İstanbul 1274, 1294). Kitabın Latin harfleriyle sadeleştirilmiş bir yayını da vardır (*Ferâhu'r-Rûh*, haz. Mustafa Utku, İstanbul 2000). 2. *Rûhu'l-Mesnevî*. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytinin şerhidir. Gördüğü rüyalar ve aldığı mânevî işaretler üzerine yaptığını belirttiği şerhe sık sık kendi şiirlerinden de parçalar katmıştır. Müellif hattı nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan (Genel, nr. 72-74) bu hacimli şerhin de ikişer cilt halinde yapılmış iki baskısı vardır (İstanbul 1285, 1287; eser üzerinde şu çalışmalar yapılmıştır: Muti Akkoyun, *Rû-*

hû'l-Mesnevî'deki Metod ve Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beyti, yüksek lisans tezi 1985, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Sevgi, "İsmâil Hakkî Bursevî'nin Mesnevî Şerhi'nde (I. cilt) Müellife Ait Manzum Parçalar", *VII. Milli Mevlânâ Kongresi. Tebliğler*, Konya 1994, s. 43-48). 3. *Kitâbü'l-Envâr*. Doksan dokuz beyitlik bu kaside içinde geçen tasavvufî istihlamların yine kendisi tarafından yapılmış şerhiyle birliktedir. Müellifin 1121'de (1710) kaleme aldığı eserin kendi hattı ile bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mihrişah Sultan, nr. 189). Nevîn (Gümüş) Mete eser üzerinde doktora çalışması hazırlamış (*İsmail Hakkî Bursevî'nin Diğer Eserlerine Müracaatla, Kitâbü'l-Envâr Şerhi ve Şerh Metodu*, 1998, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), M. Murat Yurtsever de eseri bir makaleye konu etmiştir ("İsmâil Hakkî Bursevî'nin Kitâbü'l-Envârı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/7 [1998], s. 279-296). 4. *Şerh-i Nazmü's-sülûk*. İbnü'l-Fârîz'in *Nazmü's-sülûk (et-Tâ'iyye)* adlı kasidesinin ilk dört beytinin şerhi olup müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Mihrişah Sultan, nr. 189/1). 5. *Şerh-i Pend-i Attâr*. Ferîdüddîn-i Attâr'a isnat edilen *Pendnâme*'ye yaptığı geniş hacimli bir şerhtir. Müellif hattı nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan şerh (Genel, nr. 68-69) çok rağbet görmüş olduğundan çeşitli yazma nüshaları bulunduğu gibi iki de baskısı vardır (İstanbul 1250, 1287). Eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Rafiye Duru, *Bursalı İsmâil Hakkî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı [İnceleme-Metin]*, Ege Üniversitesi, 1998, Sosyal Bilimler Enstitüsü). 6. *Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî*. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, "Çalabım bir şar yaratmış" mısra ile başlayan manzumesinin şerhi olup müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 1521/1). 7. *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*. Yunus Emre'ye atfedilen iki şathiyye ile iki ilâhinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1521/2, 4, 6, 7 [müellif hattı]). 8. *Şerh-i Nazm-ı Ahmedî*. İsmâil Hakkî'nin, şairinin hangi Ahmedî olduğunu bilmediğini belirterek şerhettiği hece vezniyle yazılmış yedi beyitlik bu şathiye Dukakinzâde Ahmed Bey'e (X./XVI. yüzyıl) aittir. Müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Mihrişah Sultan, nr. 189/1, vr. 103^a-106^a; Esad Efendi, nr. 1521, vr. 81^b-86^a). İstanbul'da basılan (1330) şerh,

Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından da neşredilmiştir (*Bitmemiş Ot Dibinde Doğmadı Bir Göcen: Şerh-i Nazm-ı Ahmed*, An-kara 2000). 9. *Şerh-i Nazm-ı Hayretî*. Bu mutasavvıf şairin, "Sînemim bağında bitmiş bir ağaçta dört dal" mısra ile başlayan manzumesine şerhtir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2749/5'tekinden başka Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî'de üç nüshası daha vardır). 10. *Şerh-i Ebyât-ı Hasan-ı Kâdirî*. Çağdaşlarından olduğu anlaşılan bu mutasavvıf şairin, "Bu gönül hem Hak'tadır hem anda Hak" mısra ile başlayan manzumesinin şerhi olup İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki (TY, nr. 3339/3) nüshadan başka Süleymaniye Kütüphanesi'nde de iki nüshası mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1333, IV, 314, 318, 429; a.m.f., *Kitâbü's-Silsile*, İstanbul 1291, s. 103; *Mecmûa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 650, vr. 37^b; *Ahidnâme-i Hakkî*, İstanbul 1329, s. 14; Safâî, *Tezkiret*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 77^a; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsar*, s. 87; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II-III, 683; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 227-229; Râmîz, *Âdâb-ı Zurefâ* (nşr. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 81; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 126-127; Sa-haflar Şeyhizâde Esad, *Bağçe-i Safâ-endüz*, İÜ Ktp., TY, nr. 2095, s. 35; Hammer, *GOD*, IV, 135-137; Fatîm, *Tezkire*, s. 62-63; Mehmet Ali Aynî, *İsmâ'il Hakkî, philosophe mystique*, Paris 1933, s. 89-91; a.m.f., *Türk Azizleri I: İsmâ'il Hakkî*, İstanbul 1944, s. 223-237; Sadeddin Nühzet Ergun, *Antoloji*, İstanbul 1942, I, 148; TYDK, III, 644-645; Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1970, s. 554, 573; Sakıb Yıldız, *L'exégète turc İsmâ'il Hakkî Bur-sawî. sa vie, ses oeuvres et la méthode dans son tafsîr Rûh al-Bayân* (doktora tezi, 1972), Sorbonne Üniversitesi, tür.yer.; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler*, Ankara 1987, tür.yer.; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2000, s. 417-420.

M. MURAT YURTSEVER

İtikadî Görüşleri. Akaid konularında genellikle Ehl-i sünnet'e mensup olduğunu söyleyen İsmâil Hakkî Bursevî tasavvufta Muhyiddin İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı olduğundan bilgi bahsi, ulûhiyyet, nübüvvet ve âhirete ilişkin meselelerde farklı görüşler benimseyip Süfiyye akaidinin temsilcileri arasında yer alır. Ona göre "Ehl-i sünnet" kavramı Hz. Peygamber'in, ashabın ve tasavvuf erbabının sünnetine tâbi olanları ifade eder; "ehl-i bid'at" ise bunlara muhalefet edip cüz'î akla uymayı benimseyenleri anlatır. Böylece İsmâil Hakkî sünnetin kapsamına meşâ-yihin görüş ve davranışlarını da dahil eder